

PREVENTIVNO DELO V REHABILITACIJI OSEB S PRIDOBLENJO MOŽGANSKO POŠKODBO – PRIMERA DOBRE PRAKSE CENTRA NAPREJ

Danijela Majcenovič Cipot, univ. dipl. soc.

Tanja Peček, univ. dipl. psih.

Naprej, center za osebe s pridobljeno možgansko poškodbo Maribor /
Centre Naprej Maribor, Centre for Persons with Acquired Brain Injury

danijela.m.cipot@center-naprej.si

tanja.pecek@center-naprej.si

Povzetek: V prispevku bomo predstavili primera dobre prakse na področju preventivnega dela Centra Naprej, kjer izvajamo dolgotrajno psihosocialno rehabilitacijo oseb s pridobljeno možgansko poškodbo. Prvi primer predstavljajo preventivne delavnice, ki so namenjene različnim ciljnim skupinam. V okviru le-teh strokovni delavci skupaj z uporabniki ciljne populacije seznanimo s posledicami možganske poškodbe in z varovalnimi ukrepi pred njo. Drugi primer predstavlja opravljanje družbeno koristnega dela, ki ga kot ukrep dobijo osebe, ki so storile prekršek in je alternativa zaporu, poravnavi ali kazenskemu pregonu. Osebe, ki opravljajo v Centru Naprej družbeno koristno delo, so večinoma mladoletni 'prekrškarji', ki pri nas pridejo v stik z osebami s pridobljeno poškodbo možganov ter tako iz prve roke zvedo, kakšne so lahko posledice tvegane in nepremišljene vedenja. V prispevku bomo izpostavili učinke, ki jih ima naše preventivno delo na ožjo in širšo javnost, ne nazadnje pa tudi na naše uporabnike, ki v delavnicah dobijo novo vlogo kot aktivni izvajalci učenja.

Ključne besede: preventivne delavnice, obvezno humanitarno delo, pridobljena možganska poškodba

PREVENTIVE WORK IN THE REHABILITATION OF PEOPLE WITH ACQUIRED BRAIN INJURY – EXAMPLES OF GOOD PRACTICE IN CENTER NAPREJ

Abstract: In this paper we are going to present examples of good practice in preventive work of Center Naprej, where we provide long-term psychosocial rehabilitation for persons with acquired brain injury. The first example presents preventive workshops intended for various target groups. In these workshops professionals together with users of our services raise awareness about the consequences of brain injury and preventive measures against it. The second example is the provision of mandatory community service, which is ordered to persons, who have committed an offense - it is an alternative to serving prison sentence, to settlement or prosecution. Persons, who carry mandatory community service in Center Naprej, are mostly juvenile delinquents. In Center Naprej they come in contact with persons who suffer the consequences of brain injury. In that way they gain an experience what can their risky and reckless behavior cause. In our paper we will highlight the effects of our preventive work on closer and wider public; and last but not least, the impact on our users, who engage in their new role as active trainers in workshops.

Keywords: preventive workshops, mandatory community service, acquired brain injury

1. Uvod

Z gotovostjo lahko rečemo, da je področje pridobljenih možganskih poškodb (PMP) širši javnosti dokaj nepoznano. Če poškodba možganov ne doleti nekoga v naši družini ali bližnji okolici, nas večina ne bo vedela, kako težke so lahko njene posledice. Kot prvo se moramo zavedati, da poškodba možganov lahko doleti kogarkoli izmed nas ne glede na spol, starost ali družbeni položaj. In ko se dogodi, spremeni življenje posameznika do temeljev. Poškodbe možganov lahko nastanejo zaradi različnih vzrokov ki so travmatske ali pa ne-travmatske narave. Najpogosteje nastanejo kot posledica padcev, prometnih nesreč, poškodb pri športnih dejavnostih, udarcev in trčenj, eksplozij ali nasilnih dejanj. Poleg tega pa lahko nastanejo iz ne-travmatskih vzrokov - kot posledica pomanjkanja kisika v možganih, kapi, možganske krvavitve, anevrizme, možganskega tumorja ali operacije na možganih ter kot posledica nekaterih bolezni (AIDS, presnovne bolezni), okužb, zastrupitev in zlorabe alkohola in drog. Ko pomislimo na vse te mogoče vzroke se moramo vprašati, ali smo res tako nedotakljivi, ko se vključujemo v vsakdanje aktivnosti? Bi nas moralo skrbeti? Ali res naredimo dovolj, da zaščitimo sebe in svoje najbližje? Smo dovolj odgovorni?

2. Življenje s pridobljeno možgansko poškodbo

Posledice pridobljene možganske poškodbe se razlikujejo od posameznika do posameznika in jih je težko predvideti. Odvisne so od več dejavnikov: tipa in teže poškodbe, kraja poškodbe, starosti in psihofizične kondicije poškodovanega ter njegovega odnosa do same poškodbe in procesa rehabilitacije.

Posledice možganskih poškodb se delijo na (projekt ABI):

- Motnje kognitivnih funkcij (spomin, pozornost, koncentracija, izvršilne sposobnosti, obdelava podatkov, reševanje problemov, fleksibilnost mišljenja, načrtovanje, odločanje, vpogled v probleme, zaznavanje in vidno-prostorsko procesiranje).
- Govorne in jezikovne motnje (govorjenje, razumevanje, branje in pisanje).
- Somatske motnje (motnje gibanja, koordinacije in ravnotežja, utrudljivost, glavoboli, epileptični napadi, motnje požiranja, inkontinenca).
- Senzorične motnje (motnje občutenja).
- Spremembe osebnosti, čustvovanja in vedenja (jeza in agresija, neprimerne oblike vedenja, seksualne težave, samomorilno vedenje).
- Spremembe v družinskem življenju in pri stikih z ljudmi.
- Spremembe v poklicnem življenju.

Zelo pomembno je, da se tako strokovnjaki kot vsi drugi, ki prihajamo v stik z osebami s PMP, zavedamo, da so posledice možganske poškodbe po navadi večplastne – to pomeni, da ima tak posameznik posledice na več področjih. In da so te posledice nepopravljive – v večini primerov, posebej pri zmernih in hudih poškodbah, se z rehabilitacijo lahko posledice odpravijo le do določene mere, nekatere spremembe pa ostanejo za vedno. Nekoč 'normalni' in aktivni državljani postanejo odvisni od pomoči družine in od sistema.

3. Preventivno delo in družbena odgovornost

Skozi večletno delo z osebami s PMP smo strokovni delavci v Centru Naprej pridobili dragocene izkušnje glede tega, kako pristopiti k obravnavi posebnih potreb oseb s PMP in njihovih družin ter jim tako pomagati pri obvladovanju izzivov vsakdanjega življenja. Veliko bolj se tudi zavedamo, da so možganske poškodbe velikokrat lahko posledica rizičnega vedenja posameznika. Glede na različne vire bi lahko 90% možganskih poškodb preprečili. In čigava odgovornost je to?

Narava nam je dala osnovno zaščito za naše možgane – to je naša lobanja. Zaradi lobanje veliko poškodb, ki jih utrpimo v vsakdanjih aktivnostih, ne povzroči resnejše škode možganom. Vseeno pa so v več kot 50.000 primerih na leto poškodbe tako težke, da kljub naši lobanji zahtevajo hospitalizacijo in intenzivno obravnavo (NBIA, 2015). Po navadi ni dovolj le, da uporabimo zaščitna sredstva (kot je čelada). Najboljša metoda, da se zaščitimo je, da že v startu zmanjšamo možnosti za nastanek možganske poškodbe. Zavedanje tega bi moralo postati način življenja. Včasih je res lažje, da od otroka, ki se upira, ne zahtevamo, da si nadene čelado ali se zapne z varnostnim pasom. Mogoče se nam mudi, ker zamujamo v službo. Ali pa smo popili kozarček in sedemo v avto... V naših rokah je, da spremenimo naše vedenje. In samo mi smo tisti, ki smo odgovorni. Ker poškodbe možganov uničujejo življenje!

Če pogledamo širše lahko zatrdimo, da so možganske poškodbe in njihova obravnava zelo obremenjujoče tudi za sistem zdravstva in socialnega varstva. Pomisliti moramo na to, da potrebuje oseba s PMP več zdravstvene oskrbe skozi vse življenje. Postane pa tudi uporabnik različnih socialnih storitev in transferjev, saj ne more več aktivno sodelovati na trgu delovne sile. Tudi to traja vse življenje!

Vendar ni samo na nas, posameznikih, da spremenimo naše razmišljanje in vedenje. Pomembno in potrebno je, da tudi širša družba spodbuja razvoj odgovornosti pri posamezniku. Kot je zapisal Berman že leta 1990 (Berman, 1990), se "družbena odgovornost – to je osebni prispevek k dobrobiti drugih in celega planeta – ne razvije sama po sebi." Učenje družbene odgovornosti je vseživljenjski proces, ki se mora začeti že v zgodnjem otroštvu. V procesu razvoja in učenja družbene odgovornosti ima socialno okolje pomembno vlogo, saj postavlja družbene norme in regulira družbeno sprejemljivo vedenje.

4. Preventivno delo v Centru Naprej

V Centru Naprej je eno izmed naših vodil, da ravnamo družbeno odgovorno. Zato smo razvili program preventivnih delavnic, ki je namenjen različnim ciljnim skupinam: otrokom v vrtcih, šolah, dijakom in študentom, avtošolam, delovnim organizacijam in drugim. S preventivnimi delavnicami želimo prispevati k preprečevanju nastanka možganskih poškodb. Te preventivne delavnice izvajajo naše strokovne delavke v vrtcih in šolah, v organizacijah, včasih pa tudi v našem Centru – kje se delavnica izvaja, je odvisno od števila in starosti udeležencev. Tema delavnice je prav tako odvisna od starosti in posebnega interesa udeležencev – na primer, pri mlajših otrocih je poudarek na varnosti doma, uporabi čelad in zaščitne opreme pri športnih aktivnostih ter pomenu uporabe varnostnega pasu v avtomobilih. Pri otrocih v šoli je poudarek na varnosti v prometu (za skupine, ki se pripravljajo na kolesarski izpit ali vozniški izpit) – izpostavimo kritična področja v prometu, kot je prehitra vožnja, vožnja pod vplivom alkohola in drog, uporaba varnostnega pasu, čelade, prav tako pa jih spodbujamo k odgovornejšemu udeleževanju v prometu ne glede na vlogo, v kateri se znajdejo. Pri tej skupini izpostavimo tudi posledice rizičnega vedenja (zloraba alkohola in drog, fizično nasilje...). Udeležence poučimo tudi o delovanju in funkcijah možganov ter o razširjenosti in posledicah pridobljenih možganskih poškodb.

Najpogosteje uporabljamo metodo predavanja v kombinaciji s praktičnim prikazom – z uporabo posebne čelade iz stiropora in jajca prikažemo zaščitno funkcijo čelade, z lubenico in kijem za baseball pa učinek udarca v glavo. Včasih organiziramo delavnice tako, da postavimo udeležence v vlogo nekoga z možgansko poškodbo (z dejanskimi posledicami, ki jih imajo naši uporabniki), zatem morajo opravljati različne aktivnosti. Najpomembnejša metoda pa je metoda konfrontacije – udeležencem predstavi svojo zgodbo oseba, ki je možgansko poškodbo doživela in ki mora živeti z njenimi posledicami. Tako dobijo udeleženci osebno izkušnjo, kaj se lahko spremeni po možganski poškodbi.

Cilji našega preventivnega programa so naslednji:

- Zmanjšanje stopnje možganskih poškodb v vseh starostnih skupinah, posebej zmanjšanje travmatskih možganskih poškodb med majhnimi otroci in mladostniki.
- Dvig osveščenosti o pomenu uporabe zaščitne opreme in sredstev (čelade, varnostni pas...).
- Spodbujanje k zdravemu načinu življenja.
- Informiranje javnosti o pridobljenih možganskih poškodbah in njihovih posledicah.
- Zagotavljanje osebne izkušnje z osebo s pridobljeno možgansko poškodbo.
- Večanje prometne varnosti.

Izpostaviti morava tudi, da preventivni program v našem Centru ni namenjen le širši javnosti, ampak ima pomembno vlogo tudi v procesu rehabilitacije naših uporabnikov. Posledice PMP povečajo rizike, s katerimi se soočajo v vsakdanjih aktivnostih. Zato je naša profesionalna in moralna dolžnost, da jih opremimo z znanjem in izkušnjami za preprečevanje teh rizikov, da bodo lahko živeli kvalitetno tudi po PMP. Zato je preventivni program pomemben del našega vsakodnevna dela.

5. Mnenja naših uporabnikov o sodelovanju v preventivnih delavnicah

Naše uporabnike smo v program preventivnih delavnic vključevali že od začetka. Na podlagi pogovorov z njimi smo ugotovili, da so preventivne delavnice zanje zelo pomemben program. Preko njega so se srečali z drugimi družbenimi skupinami, lahko so delili svoje zgodbe in izkušnje ter predvsem – ponovno so začutili, da so lahko koristni. Preko pripovedovanja zgodb so lahko prevrednotili svoje življenje in svojo možgansko poškodbo. Pa naj tudi tokrat sami spregovorijo.

Z. Š. (46 let): V program sem vključen vse od začetka izvajanja programa, to bo že okoli 5 let. Bil sem na delavnicah z osnovnošolci, s srednješolci, s širšimi družbenimi akterji in drugimi. Najraje delam z osnovnošolci, ki so mlajši, bolj direktni in jih vse skupaj bolj zanima; srednješolci pa so na začetku skeptični, ko povemo svoje zgodbe, pa se malo zamislijo. Kljub vsemu mislim, da so mlajši bolj dovtetni in da jih lažje dosežemo, da se bolj zavedo nevarnosti, predvsem v prometu, in se počutim, da imam možnost vplivati na otroke, da lahko spremenim potek njihovega življenja na bolje. Pri srednješolcih, ki so že bolj izoblikovani, pa je malo težje in se počutim manj koristnega in bolj nemočnega. Kakorkoli, super občutek je, če vsaj enega ali dva obrneš, da ne bo naredil takšne

neumnosti, kot sem jo jaz. Zanimivo mi je tudi, ko včasih kdo od prisotnih pove, da je tudi njegov prijatelj imel kakšno hujši prometno in da mu je to znano. Kot izvajalec se počutim dobro, ni mi več težko govoriti svoje zgodbe, saj je od tega že daleč nazaj in sem svojo zgodbo že tolikokrat povedal, da mi to ne predstavlja nikakršne stiske več.

U. G. (26 let): Svetovno je, zelo rad hodim, dobro, da povem drugim, da ni tako dobro iti na motor, ne da bi prej vadili. In da morajo paziti in iti prej v avtošolo in se naučit motor voziti. Tam je legenda, z otroci sem zelo rad, ker se počutim bolj mladega, kot sem v resnici. Rad imam take delavnice in rad se pogovarjam z otroci in z ljudmi; počutim se tudi bolj koristnega kot po navadi. Legenda mi je, da me, ko razlagam, poslušajo – to je res poseben občutek; in super je, ko jim povem kaj novega. Nekdo jim mora povedati, naj ne bodo tako neumni, kot sem bil jaz, in počnejo takih stvari. Še najboljše mi je govoriti srednješolcem pred koncem srednje šole, ker so stari toliko kot sem bil jaz, ko sem imel nesrečo. Vedno sem si želel biti učitelj in mislim, da sem tako najbolj blizu temu, kot sem trenutno lahko.

A. M. (38 let): Mislim, da je zelo modro ozaveščati mlade o naših izkušnjah in tako prispevati k prometni varnosti. Ob tem se počutim zelo dobro in sem zelo srečen, če lahko moja izkušnja pomaga mladim voznikom. Glede na svoje izkušnje iz delavnic mislim, da se mladih s svojimi zgodbami dotaknemo in da o njih razmišljajo, ko gredo na cesto. Mladim želim predati svoj življenjski moto in sicer, da je življenje potrebno živeti na polno, ampak po pameti.

6. Obvezno družbeno koristno delo

Drugi primer dobre prakse v Centru Naprej predstavlja opravljanje obveznega družbeno koristnega dela. Na spletni strani CSD Maribor lahko preberemo, da družbeno koristno delo, oziroma delo v splošno korist pomeni opravljanje dela v korist lokalne skupnosti, humanitarne organizacije in drugih organizacij, ki opravljajo nepridobitno delo. Je alternativa uklonilnemu zaporu, zaporu, kot možnost v postopku poravnave ali v postopku odloženega pregona.

Oseba, ki je kaznovana za prekršek in ji je bila izrečena globa, lahko sodišču predlaga nadomestitev plačila globe z opravo določene naloge v splošno korist ali korist lokalne skupnosti. Sodišče lahko z odredbo dela v splošno korist nadomesti tudi kazen zopora do dveh let, razen za dejanja zoper spolno nedotakljivost. Izvrševanje dela v splošno korist pripravi, vodi in nadzoruje center za socialno delo, pristojen po predpisih o socialnem varstvu. Center pri izbiri izvajalske organizacije upošteva, kakšna dela bi bila primerna za napoteno osebo glede na njene osebne lastnosti, osebne razmere, zdravstveno stanje, morebitno zaposlenost, sposobnosti, znanja, veščine ter tudi stalno oziroma začasno bivališče napotene osebe (spletna stran CSD, 4.2.2015).

Učinek dela v korist skupnosti je relativno slabo raziskan. Filipčičeva (2006) v svoji študiji povzema ugotovitve različnih raziskav. Večje raziskave iz osemdesetih in devetdesetih let, opravljene na Danskem, Norveškem in Finskem, so pokazale, da med 70 in 80% obsojencev delo opravi. Glede stopnje povratništva pa so ugotovitve različne; od trditve, da je povratništvo bistveno manjše kot pri kazni zopora, do trditve, da ni bistvenih razlik glede povratništva. Med zanimivejšimi in metodološko skrbno izvedenimi raziskavami je švicarski eksperiment iz sredine devetdesetih let. Njegova posebnost je skrbno oblikovana kontrolna skupina. Avtorji so primerjali povratništvo tistih storilcev, ki jim je bila izrečena kazen zopora do 14 dni (kar je pogosto izrečena sankcija v Švici za najlažja kazniva dejanja), s tistimi, ki jim je bila izrečena sankcija dela v korist skupnosti v primerljivem obsegu (en dan zopora so enačili z 8 urami dela). Osnovna ugotovitev raziskave je bila, da delo v korist skupnosti zmanjšuje povratništvo v primerjavi s kratko zaporno kaznijo. Tega učinka raziskovalci niso v veliki meri pripisali življenjski ali delovni izkušnji storilca kot posledici družbeno koristnega dela, ampak predvsem temu, da je storilec delo v korist skupnosti dojel kot posledico njegovega dejanja in ne kot posledico sodnikove »napačne, slabe ali krivične presoje« (Filipčič, 2006).

Čeprav raziskave niso nedvoumno potrdile predpostavke, da je obvezno družbeno koristno delo bolj učinkovito kot ostale kazni, Filipčičeva (2006) meni, da je implementacija te in ostalih alternativnih kazni smiselna in nujna. Prav tako namreč ni dokazov, da bi bile alternativne kazni manj učinkovite od represivnih, kar pomeni: če država lahko doseže enake (če ne boljše) učinke z manjšim negativnim vplivom na zaščito človekovih pravic, potem je država obvezana, da izbere manj agresivna sredstva (Filipčič, 2006).

7. Obvezno družbeno koristno delo v Centru Naprej

Osebe, ki izvajajo obvezno družbeno koristno delo v Centru Naprej, so predvsem mladoletni prekrškarji. V zadnjih treh letih je v Centru obvezno družbeno koristno delo izvajalo 14 oseb, od tega jih je bilo 11 mladoletnih. Izmed letih pa zgolj dva nista opravila vseh ur, ki jim jih je sodišče odredilo. Ostali vključeni v program so povedali, da jim

je obvezno družbeno koristno delo v Centru Naprej dalo boljši uvid v možne negativne posledice njihovega nepremišljenega in nevarnega vedenja. Prav tako so rekli, da na podlagi izkušenj, ki so jih pridobili v Centru, takšnega vedenja ne bodo več ponavljali. Nekatere izmed oseb, vključenih v ta program, se v Center Naprej vključujejo še naprej - kot prostovoljci ali pa zgolj občasno obiščejo uporabnike. Na podlagi vsega navedenega lahko rečemo, da je obvezno družbeno koristno delo v Centru Naprej koristno za vse udeležene. Je neposredna vez med prekrškariji in našimi uporabniki, osebami s pridobljeno možgansko poškodbo. Nudi jim osebno izkušnjo, na podlagi katere lahko tako na kognitivni kot tudi čustveni ravni povežejo svoje rizično in nepremišljeno vedenje z možnimi posledicami. To je še posebej pomembno za mladostnike.

8. Zaključek

Pridobljene možganske poškodbe so rastoč družbeni problem, saj so vzrok mnogih težav tako na osebnem kot tudi družbenem nivoju. Zaradi tega so tako poučevanje o tveganjih in posledicah nepremišljenega vedenja in preventivne aktivnosti kot tudi podpora prizadetim izredno pomembni in nujni. Z našimi preventivnimi delavnicami se trudimo dvigati osveščenost o problematiki možganskih poškodb, da bi širša družbena skupnost bolje razumela specifične težave, s katerimi se osebe po pridobljeni možganski poškodbi srečujejo. Na tak način povečujemo njihovo socialno vključenost.

Čeprav smo mnogo šol povabili, da naše delavnice vključijo v svoje programe, smo bili zelo presenečeni, v kako malem številu so se šole odzvale. To pa je zgolj povečalo našo motivacijo za nadaljevanje programa in za iskanje novih možnosti predstavitve širši skupnosti.

Glede obveznega družbeno koristnega dela lahko rečemo, da smo zadovoljni z možnostjo sodelovanja v takšni aktivnosti in z izkušnjami, ki smo jih s tem pridobili. Menimo, da ima ta praksa svetlo prihodnost. Kar pogrešamo, je več povratnih informacij o tem, kako učinkovito je bilo izvajanje takšne kazni pri osebah, ki so družbeno koristno delo opravljale v našem Centru.

Viri

Berman, S. (1990), Educating for Social Responsibility, *Service Learning*, General Paper 43, <http://digitalcommons.unomaha.edu/slceslgen/43>.

Filipčič, K. (2006), Delo v korist skupnosti – nov način prevzgoje mladoletnih prestopnikov v Sloveniji, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, Vol. 57, Št. 1, s. 28-41.

Powell, T. (2007), *Poškodbe glave: praktični vodnik*, Društvo Vita za pomoč po nezgodni poškodbi možganov, Ljubljana.

Priročnik za delo z osebami s pridobljeno možgansko poškodbo (ABI project), Center za osebe s pridobljeno možgansko poškodbo Zarja.

<http://health.howstuffworks.com/wellness/preventive-care/preventative-care.htm> (4.2.2015).

<http://nbia.ca/brain-injury-prevention/> (4.2.2015).

<http://csd-mb.si/dejavnosti/varstvo-odraslih/obravnavo-odraslih-storilcev-kaznivih-dejanj/delo-v-splosno-korist/> (4.2.2015).